

OSMANLI DEVLETİNİN SON YILLARINA BAKIŞ (1875-1914)*¹

Jacques THOBIE **

Çeviren: İbrahim GÜLER***

GİRİŞ:

Niçin 1875-78 ? Bu, imparatorluk için özellikle kaygı verici bir andır: Balkanlarda iç isyanlar, ihanetler, Rusya'ya karşı dış çözümler söz konusudur.

İç siyaset ve kurumlara değin meseleler de vardır: Parlâmenter bir rejim.

Berlin Antlaşması ile Balkanlarda ve Kafkaslarda kaybedilmiş ülke toprakları bulunmaktadır.

Dış borç meselesini nasıl çözümlenmek gerekmektedir ?

Burada bir, az gelişmişliğin, belli sonuçları dahi görülmektedir. Bu noktaya nasıl gelinmiştir? Niçin reform ve çağdaşlaşma teşebbüsleri çöküşü durduramamıştır ?

I. BİR KUŞKU GÖTÜRMEZ YENİLİK VE ÇAĞDAŞLAŞMA ARZUSU

Bu, ayaklanan, başarısız, disiplinsiz yeniçerilerden memnun olmayan III. Selim'in, askeri reformlarıyla başlıyor. *Nizam-ı Cedid*, Fransız eğitimcilerin çağrımıdır (1798-1801 ayracı, Mısır'da Bonapart'ın sevkıyatı). Elçi Aubert DUBAYET'in (1796) ve Sébastiani (1806)'in tutumu. Yeni birlikler: 1806'da 22.706 adam 1590 subay.

III. Selim'in yeniçeriler tarafından tahtan indirilişi (1807), yeni düzenlemelere neden oldu. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması (1826) ve yeniliklerin yürürlüğe konması için, II. Mahmut'u beklemek gerekmektedir. Bu defa yeniliklerde Prusyalı subaylar Moltke (1835) ve daha sonra Von der Goltz (1880) ve Liman Von Sanders (1913) yer almaktadır.

---

* Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde 9 Mart 2000'de Jacques THOBIE tarafından verilen seminerin Türkçe çevirisidir.

** Prof. Dr. 8. Paris Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Eski Müdürü.

*** Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Büyük Tanzimat Dönemi

Büyük düzeltmeciler: Reşit Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa, Mithat Paşa hepsi batıyı tanıdılar. Orada elçilik veya görevlerde bulunmuşlardı ve Fransızca konuşmaktaydılar. İki büyük icraat: Abdülmecid idaresinde gerçekleşen Gülhane Hatt-ı Hümayunu (1839) ve 1856 fermanıdır.

Yeni Prensipler: Hayat, şeref, mal konularında *güvenlik*; hakkaniyetli ve hukuki *yargulamalar*; bütün dinlerdeki şahısların *eşitliği*dir. Yargı, idari, mali, sahalarda, eğitimde, dikkat çekici düzenleme çalışmaları yapılmıştır.

Yeni yasaların yerleştirilmesi: Arazi yasası, ticaret ve denizcilik yasaları, askeri yasa, sivil yasa, hepsi batıdan esinlenmişti. Fransız İhtilâli fikirlerinin etkisi (özgürlük, eşitlik, milliyet düşüncesi), İstanbul'daki özellikle Fransa'nın *Büyük Doğu (Grand Orient)* masonluk localarının işlevi olmuştur. Mithat Paşa tarafından hazırlanan 1876 anayasası, parlâmenter bir rejimin yerleştirilmesi, sadece yabancı güçleri memnun etmek için yapılmamıştır.

II. Abdülhamid'in toplam 5 aylık toplantı döneminden sonra 1878'de parlamantoyu kaldırması söz konusu olmuştur. Bu, düzeltme ve çağdaşlaşmaların tamamlanmasının durmasını göstermektedir, fakat sultan, dini eleştirilere daha dikkatlidir. Abdülhamid'in anlaşılmasında, iktidarların gasplarına tepkici, anayasal bir rejimin partizanlarına karşı da baskısından kaynaklanmaktadır.

Abdülhamid, 1908 Temmuzunda, 1876 anayasasını yeniden yürürlüğe koymaya mecbur oldu. 1909 Nisanında bir tepki teşebbüsü, derhal "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*"nin galip (Selanik'ten gelmiş) askeri bir saldırısını doğurdu. Tahttan indirme ve Sultan değişikliği ile anayasa rejiminin doğrulanması söz konusu oldu. 1908 seçimleri, memlekette büyük bir coşkunluk uyandırdı: Çok milletli bu imparatorluğa sonunda bir çözüm bulunduğu inanıyordu. Türkçülük (Turquification) bağdaşmayan bir zalimlik getirdi; ve çok veya az yumuşatılmış düzen (rejim), 1913 ocağında bir devlet darbesiyle bitirildi. Merkezi kuvvetler tarafına imparatorluğu sürükleyecek Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa'dan oluşan üçlü erk tarafından, ordunun desteğiyle iktidar alındı. Önemli bir yasama çalışması (1912'nin arazi yasası düzeltmesi) iyi yapılmıştır.

Özellikle, İslâm'a mal edilmiş karşı koymalara rağmen, çağdaşlaşmanın tekrar güçlendirilmesine girişilmiştir. Bununla birlikte beceriksizlikler, imparatorluğun dağılması, seyrini arttırmıştır. Niçin?

II. EKONOMİK, MALİ VE KÜLTÜREL BASKILAR

Az gelişmişlik: Sermayenin oluşturulmasında geç kalmaya bağlı teknolojik gecikme söz konusudur. Zenginlik ve zenginler vardır, fakat yatırıma yönelik sermaye yoktur. Sebeplerden biri, batıda imal edilmiş ürünlerin memlekete girişidir.

Ticaret:

İngiltere ile 1838 antlaşması ve diğer memleketler, bunlar arasında Fransa ile, eş antlaşmalar yapılmıştır. Özellikle bir anlamda işleyen serbest mübadele antlaşması önemlidir. 1861’de, ithalat vergilerini ortadan kaldırmayı telâfi etmek için, Gümrük vergileri % 5’de sonra da %8’de kararlaştırılmıştır. Her değişikliği, her ekonomik programı engelleyen şey, kararlaştırılmış vergileri ifade eden “*ad valorem*” dir. Kapitülasyonların yanlış yorumlanması ile denizci güçler, Osmanlı Gümrükleri üzerinde bir izleme hakkı kurdular. Örneğin % 8’den %11’e geçmek için altı yılı (1900-1906) beklemek gerekmiştir. Ek vergilerin konulması bu güçlerce Makedonya’daki düzenleme şartına bağlanmıştır.

Banka :

Bir taraftan sermaye isteği, diğer taraftan sermayedeki aşırı birikme, aralıksız borçlar veren antlaşmalara neden oldu. Fakat, ödünç veren taraf için güven gerekiyordu. 1854 yılı borçların başlangıcıdır. 1856 Osmanlı Bankası, 1863 Osmanlı İmparatorluk Bankasının kuruluşudur.

Osmanlı İmparatorluk Bankası, Fransız-İngiliz sermayesidir. Gittikçe Fransız sermayesi hakim olmuştur. O halde, bir devlet bankası sözleşmesi imzalayan özel banka, devlette, borçlara ve acentelerin açılışına karşılık, kağıt paranın piyasaya çıkarılması imtiyazını ve Osmanlı Hazinesi’nde önemli görevi elde etmektedir. Kararlar, Londra ve Paris kurulları ve İstanbul’daki genel müdürlük tarafından alınmaktadır. Ekonomik faaliyeti içinde, ticaret bankasının basit işleri dışında üç büyük faaliyeti: Yani Paranın durumunu düzeltmeyi, devletin borçlarının alımı için aracılık etme imtiyazını ve girişimcilerin yatırımlarını kendi içinde eritmeyi gerçekleştiriyordu. 1910-1911’deki Genç Türklerin teşebbüsü, diğer Avrupalıları da bu alana katıp rekabet doğurduğundan, Osmanlı İmparatorluk Bankası’nın elindeki imkanların elinden kaçmasına neden oldu. Fakat antlaşmalar, (örneğin 1894’deki *Osmanlı İmparatorluk Bankası-Deutsche Bank*), bu aldatıcı ümidi geri verdi. Yine 1803 sonrası Fransız hariciyesi ve Osmanlı İmparatorluk Bankası arasında yakın ilişkiler canlandı.

Para İşleri :

1875 hileli iflâsından sonra, Osmanlı Kamu Borcu (Osmanlı Düyun-ı Umumiye) İdaresi, kendi kendine hizmet edecektir. Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin kurulması, Muharrem (1881 Aralık) Kararnamesi’nden doğmuştur. Bu kurum, yedi üyeli (1 İngiliz, 1 Fransız, 1 Alman, 1 İtalyan, 1 Osmanlı, 1 Osmanlı İmparatorluk Bankası) bir konsey ile Fransız-İngiliz (Leon Berger’in özel görevi) seçenekli başkanlığa sahip kozmopolit idareye sahiptir.

Düyun-ı Umumiye İdaresi, bahşedilmiş gelirler (tütün, spirtolu içki, ipek..)in idaresi ve alacaklı ülkelere doğru bunların nakledilmesini yapmıştır.

İbrahim GÜLER

Böylece devlet gelirlerinin % 25'ten % 30'a kadarı *Maliye Nezareti*'nden ayrılmıştır. Bu kurum, yeni borç alımları üzerinde denetlemesini, genişletmiştir. 1914'te 5000 memurlu, Fransa'nın egemen durumda olduğu bu kurum (Düyun-ı Umumiye)'un siyasi işlevi yadsınmaz. Ardı arkası kesilmeyen para ihtiyacı, 1886 ve 1914 arasında (Fransa'nın Almanya ve İngiltere yanında payı %56'dır) 34 borç alımı işlemi getirdi. İmparatorluğun günlük ihtiyaçlarına bağlanmış bu tutarın, % 80'den fazlası memurlara, savaflara, isyan bastırmalarına, borç ödenmesine vs. masraflara ödeniyordu.

1914'de, Osmanlı ve Mısır Fonlarında Yabancı Yatırımlar Arasında Fransa'nın Payı (milyon Frank olarak)

	Toplam			Fransa'nın Payı					
	Osm. İmp.	Mısır	Osm.- İmp+Mısır.	Osm. İmp	%	Mısır	%	Osm.- İmp-Mısır.	%
Tahsisat	3.689	2.355	6.044	2.196	595	1.257	53	3.453	56
Yatırım	1.787	2.385	4.173	893	50	1.199	50	2.093	50
Yekün	5.476	4.740	10.217	3.089	56.4	2.456	52	5546	54

Kaynak: Samir Savul, *Les Intérêts Français en Egypte 1882-1914, ...*, s.528-529 ve 569 ve Jacques Thobie, *Intérêt et Impérialisme Français dans l'Empire Ottoman (1895-1914)*, Paris 1977, s. 303-315 ve 476-482.

Düzenlemenin Başlangıcı :

Yatırım Girişimleri :

En önemli sektörler, demiryolu ve ikinci derecede yol, banka, limanlar, devletin ve belediyelerin halk hizmetleri, maden yatakları, diğer özellikle ticari kurumlar (kolayca daha fazla teferruat verilebilir) dir. Bu yatırımlar, öncelikle borç alınan ülkelerin ilgilerine göre yapılıyordu: Örneğin, ipek (Bursa, Yüksek Lübnan) iplikçiliği (fabrikası), ama çağdaş dokuma fabrikası değil. Madenler için, dönüşüm sanayi sorunu ile, yalnızca söküp çıkarmak.

Demiryolu hatları konusunda ise, uzanan hatların memleket arkası zengin tarımın iyi donanmış limanlara doğru yönelmesi ve milli bir pazara doğru bir bağlantı araştırmasının olmaması söz konusuydu. Örneğin Fransız hattı (İzmir, Kasaba ve onun uzantıları) ile Alman hattı (Anadolu demiryolları)nın Afyon'da 200 metrelik bir rayla birleştirilmesi için 9 sene

Osmanlı Devletinin Son Yıllarına Bakış (1875-1914)

beklemek gerekmişti. Dahası, bu süre içinde, paylaşmanın başlangıcı, etki bölgesinin belirlenmesi, bağlanan demiryolunun tavizlerinin araştırılması söz konusu olmuştur.

İmparatorlukta, yasak yayınların girişine ve arkeolojik buluntuların müzelere karşılıklı kaçak olarak sevk edilmelerine müsaade eden yabancı görevliler, imparatorluğun egemenliğinde zararlara neden oluyorlardı.

Okullar :

İmparatorlukta yabancı okullar konusunda bir cümle: 1913'te imparatorluğun yabancılara, özellikle azınlıklara ait % 20 yaptırılmış okulu bulunmaktadır. Fransa'nın kapitülasyonları yanlış yorumlayarak buralarda, dini (katolikleri) koruma işlevini yaptığını belirtmeliyiz. 19. Yüzyılın 2. yarısında, alışık olarak, fermansız olarak okullar açılmış veya büyütülmüştür.

İki donanma gemisinin müdahalesi (1901-1905), sultana boyun eğdirecektir ve bu 1914 antlaşmaları ile doğrulanacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Mısır'da 1912'de Fransız Okullarına Devam Eden Öğrenci Sayısı

Ülke	Erkek	Kız	Toplam
Osmanlı İmparatorluğu	49.389	38.354	87.743
Mısır	13.114	7.255	20.369
Yekün	62.503	45.609	108.112

Kaynak: Maurice PERNOT, *Rapport sur un voyage d'étude à Constantinople, en Egypte et en Turquie d'Asie*, janvier-août, Firmin-Didot, 1913, 338 sahife.

Son olarak, yabancıların korunması problemi etrafında, bütün tartışmaları belirtmeliyiz. Özellikle, Fransızlara, Osmanlı mahkemelerinde yargılanan azınlıkların (Osmanlıların) kurtarılmasına müsaade eden şeyi.

III. ACIKLI BİR STRATEJİK DURUM

XVIII. Yüzyıldan beri imparatorluğun düşüşü:

Rus baskısı (Balkanlar, Kırım, Kafkasya) ile , sömürgecilik ve milliyetin uyanması (ferdiyeti düzenleyen insan hakları) gibi iki büyük tarihi olay, Osmanlı İmparatorluğu için, XIX. yüzyılı ağırlaştırdı.

İbrahim GÜLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyet meselesi, 1875 olayının aslına (Bosna –Hersek) ve Karadağ, Sırp savaşının ilânına, sonra da Rusya'nın Yeşilköy galibiyetiyle bitmiş 1877-78 Türk-Rus savaşına dayanır.

İmparatorluk için yeni ağır darbeler şunlardır:

- Tuna Eyaletleri (Moldovya-Romanya), XVIII. yüzyıldan beri yarı muhtar, sonra da 1859'da Romanya'nın muhtar hale gelmesi.
- 1804'te Sırb isyanı ve 1815'de Sırb muhtariyeti;
- 1821'de Yunan isyanı ve 1822'de bağımsızlık bildirgesi, yenilgi ve Sırb, Tuna eyaletlerinin statüsünü belirleyen Edirne Antlaşması (1829)'ı takiben 1830'da gerçek bağımsızlığı;
- Berlin Kongresi (1878), Yeşilköy'ü düzeltiyor: Sırp ve Karadağlıların küçültülmüş kazançları ile muhtar bir Bulgar Prensiğe ve Hıristiyan valili bir Rumeli'ye bölünmüş Büyük Bulgaristan söz konusudur. Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i yönetmektedir. 1885'de Bulgaristan birleşmesi olmuştur. 1881'de Yunanistan, Fransa'nın teklifi üzerine Teselya'nın bir bölümünü büyütüştür.
- 1897 de Girit hıristiyanlarının isyanı, zaferlerini iyiye kullanamayan Türkler tarafından kazanılmış Osmanlı-Yunan Savaşı, Hıristiyan vali idaresinde Girit'in Muhtariyeti (1898)'ni getirmiştir.
- 1908-1909 da, İstanbul'daki ihtilâli olaylar, Osmanlı Hükümeti'ni Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakını, Bulgaristan'ın ve Girit'in bağımsızlığını kabul etmeye mecbur etti.
- Osmanlılara karşı, 1870'den beri devam eden İmam Yahya İsyanı, 1911-1913'de yeniden patlak vermiştir. Gönderilmiş bir Osmanlı sevkıyat kuvveti yenilmiş; sonuçta hemen hemen Yemen bağımsız hale gelmiştir.
- 1912-1913'teki Balkan savaşları, Türkiye'nin yaklaşık Avrupa topraklarının tamamen kaybıyla sona ermiştir. Bükreş Antlaşması (19 Ağustos 1913) ve İstanbul antlaşması (29 aralık 1913), Yunanistan'ın (Selanik, Girit...), Sırbistan'ın (İç Makedonya), Bulgaristan'ın (Ege Denizi üzerinde mahreci) büyümesini getirdi. Arnavutluk'un zahmetli sınır belirtmesi gerçekleşti. Türkiye, Yunanistan'ın kuzeyindeki Doğu Trakya ile Edirne'yi korudu.

Bu zaman zarfında, sanayi güçlerinin sömürgeleştirmeleri dahi, Osmanlı İmparatorluğu'nu budadı. Kırım savaşının sonunu getiren 1856'daki Paris Antlaşması'nda, müttefikler (Fransa, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ortaklığı), Rusya'ya karşı, ciddiyetle Osmanlı İmparatorluğunun **bütünlüğü prensibini** ilân ettiler. Bu, henüz bir ikiyüzlülüktü. Çünkü;

- 1830'da Fransa, Cezayir'dedir. Sonra:

Osmanlı Devletinin Son Yıllarına Bakış (1875-1914)

- Mayıs 1878'de İngiltere, Berlin'deki iyi hizmetlerinin karşılığı olarak, Kıbrıs'ı Sultan'dan ayırmıştır.
- 1881'de Fransa bu kez, (Berlin Kongresi'nde hazırlanmış) Tunus'tadır.
- 1911-1912'de İtalya, Sirenaik (Libya'nın kuzeydoğu bölümü) ve Trablusgarp (Libyanın batı bölgesi)'tadır. 12 Adalar'ı da işgal etmiştir.
- 1899'da, sonra da 1913'de İngiltere bu kez, Kuveyt'tedir.

Öyle görünüyor ki, meşrutiyet hükümeti, bu durumda, az soluk alabilmeyi, Yemen, Libya, ve Balkanlardaki kaybedilmiş üç savaşı yönetmeyi sağlayabilmiştir. Her halükârda bütünlük, kelimesi, yapılan bu icraatlara uygun değildir, tamamıyla Osmanlı İmparatorluğunun durumundan daha çok bahsetmektedir. Bu, deri cildi gibi daralmaktadır. XVII. yüzyılda 7.173.000 km² olan ülke toprakları, 1875'de 5.550.000 km² dir; 1914'de ise 2.171.000 km² ye inmiştir. İki asır içinde % 22,6 toprak kaybı olmuştur, fakat sadece 35 yılda ülkenin % 65'i kaybedilmiştir. Özetle kaybedişler, *nüfus, kaynaklar, gelirler ve dünya işlerinde zayıflama* ile kendini göstermektedir.

Fakat bu, tamamıyla olumsuz değildir, öylesine olumlu sosyo-etnik ve stratejik elverişliliğin iyileştirilmesi anlaşmalarını da birlikte getirmiştir. Bu durumda, bu iki nokta üzerinde daha çok negatiflik vardır. Sosyo-etnik uyuşma, tamamıyla iyileştirilmemiştir: Farklı Arap Bölgeleri (Suriye, Mezopotamya), Ermeni bunalımı, Kürt Meselesi'nde tartışma ve davranışlar devam etmiştir.

Stratejik elverişlilik, az işletilebilir. İmparatorluğun dikkat çekici geo-stratejisi, Hükümetin alamadığı sorumluluğu, içine almaktadır. Hükümet, bu alanlara hükmetmeyi başaramamaktadır. Özellikle en uç noktalara ulaşamamaktadır.

Bu durumda, Donanma, Navarin'de yataktan çıkarılmamıştır. Donanmanın sadece Haliç'ten çıkarılmasının yapılmasına cesaret edilmiştir. Bütünüyle topçu siyasetine bağlı olan imparatorluk, en az iki alımı gerçekleştirmiştir: 1901'de Midilli'de (Midilli-Lesbos) Fransız darbesini; 1905'de yine Midilli'de ve Limni (Lemnos)'de uluslararası bir teşebbüsü. Genç-Türkler'in geçici başarısızlıkları sahip olmak istedikleri (7 zırhlı, 6 kruvazör, 6 denizaltı ve 60 diğer birimler) destek konusunda sadece (1910'da kumanda edilmiş 1 zırhlı, 1 kruvazör, 6 topçkeri)ni bulmalarından kaynaklanmıştır. Bir donanmanın, bu eksikliği, kısmen Yemen ve Trablusgarp-Sirenaik'deki başarısızlığı anlatıyor.

Belki de başarısızlığın daha belirginini, Balkan kuvvetleri karşısında, Almanya'nınki biçiminde şekillendirilmiş bir kuvvetin bozgunudur. Başkent, uluslararası filo tarafından kurtarılmıştır. Edirne, Balkan ülkeleri arasındaki savaş sayesinde, geri alınmıştır.

İbrahim GÜLER

O zamanda, imparatorluğun yazgısı, kuvvetlerin arzusuna bağlıdır: İmparatorluğun ihtiyacı olan para, 1914 baharı antlaşmaları ile, bütün alanlarda gereklidir. 1914 Mayısında Paris'ten çok miktarda borç alınmıştır.

SONUÇ

O zaman, 1914 Ağustosundan sonra, merkezi güçler ile bağlaşma niçin? Osmanlı kabinesinin gerçek kararı veya Almanya'nın şantajı (Breslau ve Goeben zırhlı gemilerinin faaliyeti) neden?

Varsayım: Bu, ekonomik-mali yapı (% 70 borç)nın, siyaset (kapitülasyonlar, komşuların etkisi, Ermeni bölgelerinin denetimi hususu)ten o denli daha ağır yükü (1914 Bahar antlaşması)nü silmeye ve ezeli düşmanı Rusya'dan intikam almaya yarayacaktır. Almanya emperyalizmi, Osmanlı akitlerinde daha saygılı ve sevecen bir şekil almıştır; örneğin, hepsi göstermektedir ki, tek yanlı kapitülasyonların ortadan kaldırılmasıyla çatışmamaktadır. Kuskusuz Osmanlı tarafının yanılmasıdır.

Düşünce : Osmanlı İmparatorluğu, tabîî ölümle ölmemiştir, katledilmemiştir de, ama bu, daha ziyade etki altında bir intihardır.